

II

Bir Anlatı erevesinde Şavşat'ta Türk - Ermeni İlişkileri

Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Sakarya

Bu makalenin literatürle ilgili boyutunda bana her türlü yardımı yapan Yrd. Doç.Dr. Mustafa Sarı'ya teŐekkürü borç bilirim.

Mevcut makale, Şavşat'ın Kayabaşı köyünden Kazım Aydın'ın anlatısına dayanmaktadır. 1930 doğumlu Kazım Aydın, Ermeniler ile ilgili olarak karŐılaŐığı sorunlar ve nihai olarak Şavşat'tan Batum'a göürülmeleriyle ilgili hadiseleri bizzat babası Ahmet AĞa ve amcası Mustafa AĞa'dan dinlemiŐtir.

2010 yılı itibariyle hafızasında saklı bu hadiselerin kamuoyuna nakledilmesini bir görev bilmiŐ, halen Ankara'da ikamet etmekte olduğu evinden beni arayarak kendisine yardımcı olmamı rica etmiştir. Kazım Aydın, bir öğretmen emeklisi olarak, bir zamanlar baba yurdunda yaŐanan, ancak halen dünya kamuoyunu meşgul etmeye devam eden Ermeni olaylarının bir kesitine ışık tutmak umudu ile böyle bir teŐebbüste bulunmuŐtur. Merhum babamın en yakın arkadaŐı olması, benim de bir tarihi olmam itibariyle bu hadiselerin uygun bir Şekilde kamuoyuna intikal ettirilmesi iŐini bana havale etmiştir. Kendisine daha uzun yıllar sağlıklı bir ömür diliyor, böyle bir konuyu bana emanet ettiği için teŐekkür ediyorum.

Kazım Aydın'ın anlatısı evvela bir kayıt cihazına kaydedilmiŐ, sonra deŐifre edilmiştir. Ortaya çıkan ürünün anlaşılır hale getirilmesi zorunlu olduğundan, evvela anlatının ait olduğu 1877 – 1918 periyodunun analitik bir kronolojisi verilmiştir. Kronolojide sadece devletler arası iliŐkiler

esas alınmış, iç olayların teferruatına girilmemiştir. Makalenin birinci kısmını teşkil eden bu kronolojiden sonra, ikinci kısımda, anlatı metni okuyucunun anlayabileceği şekilde kısaca tekst anlayışına uyarlanmıştır. Nihai olarak, anlatıya hiç müdahale edilmeden orijinal şekliyle verilmiştir. Bu suretle üç kısa bölümden ibaret bu makale ortaya çıkmıştır.

ANLATININ KONUSUNU TEŞKİL EDEN OLAYLARIN KRONOLOJİSİ

Hicri tarihe göre Doksan Üç Harbi de denilen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin başladığı bir dönüm noktasıdır. Balkanlar ve Kafkasya olmak üzere iki cephede cereyan eden bu savaş sonunda Ruslar Yeşilköy (Ayastefanos)'e kadar ulaşmışlardır. Büyük devletlerin devreye girmesi ile Osmanlı ve Rusya arasında önce Ayastefanos, sonra Berlin Antlaşması imzalanmıştır.

Söz konusu savaşta Ruslar doğuda da büyük başarılar kazanmışlar, Kafkas cephesinde 20 Nisan 1877'de Bayezid'i, aynı yılın 17 Mayıs'ında Ardahan'ı, şiddetli muharebelerden sonra ise Kars'ı ele geçirmişlerdir (19 Kasım 1877).¹

Ruslar müteakiben kuvvetlerini Batum üzerinde yoğunlaştırmışlar, Nisan 1877'den itibaren Doğu Karadeniz'deki en önemli liman ve kale durumundaki Batum'u kuvvetle tazyik etmişlerdir. Türkler Batum'u kararlılıkla savunmuşlar ve Ruslara terk etmemişlerdir. Rusların 1878'e kadar gerçekleştirdiği aralıksız saldırılarla Batum'u alamamalarında en önemli faktör, buranın milis güçlerini meydana getiren Acara halkının inatçı direnişi idi.² Batum'a bağlı Acara bölgesi, Artvinle her bakımdan etkin bir bağlantı içinde idi.³

Batum'daki bu kararlı direnişe rağmen, Osmanlı Devleti'nin bütün cephelerde mağlup olmasından dolayı Osmanlılar 3 Mart 1878'de imzaladıkları Ayastefanos Antlaşması ile Kars, Ardahan, Bayezid, Eleşkirt'le birlikte Batum'u da Rusya'ya bırakmak zorunda kalmışlardır.⁴ Bu antlaşmanın nihaî şekli olan Berlin Antlaşması'nda da Batum, Kars ve Ardahan'ın Rusya'ya ait olduğu teyid edilmiştir.⁵ Batum ve Acara ile birlikte Artvin vilayeti de Ruslar eline geçmiş, Rusya Batum, Acara ve Artvin'i üç vilayet halinde organize etmişti. Rus idari düzenlemesinde Artvin Vilayeti, Ardanoç, Artvin, Şavşat; Acara ise Yukarı Acara, Aşağı Acara ve Maçahel'den meydana geliyordu.⁶

8 Şubat 1879'da Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan "Muahede – i Kat'ıye" olarak adlandırılan ilave maddeler çerçevesinde Berlin Antlaşması'nın yoğun ihtilafı bazı hükümleri kesin bir hükme bağlanmıştır. Bu nihai antlaşmanın yedinci maddesine göre üç sancak ahalisi istedikleri zaman emlak ve arazilerini satarak başka eyaletlere göç etme hakkına sahip oluyordu. Bu durumdaki halka muahede tarihinden itibaren üç yıllık müdet veriliyordu. Üç yıllık süre içinde hala yerlerinde bulunan ahali Rusya'ya tabi olmuş sayılacaktı. Bu madde, kısa vadede bölge ahalisinin yararına olmuş olsa da, uzun vadede bölge nüfusunun Rusya'nın arzu ettiği doğrultuda değiştirilmesine imkan vereceği açıktı. Nitekim, bu dönemde Batum, Acara, Artvin, Borçka, Ardanuç, Şavşat şehir ve çevrelerinden Anadolu'nun çeşitli şehirlerine büyük çaplı göçler olmuştur. Rusya'nın asıl amacı, göç eden halkın yerine Ermeni ve Rus ahaliyi yerleştirerek Türk nüfusunu azınlığa düşürmektir.⁷ Üç sancakta 1879'dan üç yıl sonra gerçek manada yürürlüğe giren Rus hakimiyeti, Ardanuç, Artvin, Borçka ve Şavşat çevrelerinde "Kırk yıllık kara günler" olarak adlandırılmıştır. Bu kırk yıllık süre içinde Rusya'nın genel siyaseti yerli halkı göç ettirmek ve azınlığa düşürmek siyaseti yanında, yerli ahalden ileri gelenleri memnun etmek ve kendine bağlamak için bir takım memuriyetler vermek olarak özetlenebilir.⁸

Konumuzu teşkil eden anlatının doğruluk değerinin değerlendirilmesinde dikkate alınması gereken olgulardan birisi, Rus hakimiyetinde geçen bu "Kırk yıllık kara yıllar" sırasında Ermenilerin vaziyeti, Ermeni ve yerli halk arasındaki ilişkilerin durumudur. Adil Özder, Berlin Antlaşması'nı tamamlayıcı nitelikteki ilave hükümlerin uygulanması ve ardından Türklerin Adapazarı'na kadar uzanan batıya göç hareketi ve sonrasında Şavşat ve çevresinde önemli oranda yeni Ermeni yerleşimi meydana geldiğini bildiriyor. Özder, ilk gelişlerinde fakir köylülerden ibaret olan bu Ermenilerin kısa zamanda ağa olduklarını ve yerli halka karşı tepeden baktıklarını, bunun karşılıklı husumetlere yol açtığı üzerinde duruyor.⁹ Biz bu bilgilerin doğru olduğunu düşünüyoruz. Adil Özder'in, yerli kaynaklardan naklettiği bilgilere göre, 1890'larda Hınçak Komitelerinin faaliyetleri Artvin'e kadar ulaşmış, İstanbul'dan bölgeye ulaşan Hınçak liderlerinin bölgenin ayanlarına karşı yaptığı aşağılayıcı hareketler ciddi bir birikim noktasına varmıştı. Bu karşılıklı kin ve nefret hali, Artvin ileri gelenlerinden Tevfik Bey'i aşağılayan Andrias Pilosyan isimli zengin bir Ermeni komitacısının bir suikast ile öldürülmesinin

temel sebeplerinden biri idi. Bu hadiseler, karşılıklı Türk – Ermeni çete savaşlarına dönüşmüştü.¹⁰

Kafkasya ve Doğu Karadeniz’de Ruslar Osmanlılardan daha güçlü bir rakiple karşı karşıya idiler. Bu bölgede İngiltere Rusya’nın ölçüsüz şekilde Osmanlı mirasına konmasına engeller çıkarmıştır. Özellikle Batum’un serbest liman olması, İngiliz ticarî çıkarları için önemli idi. Ruslar İngiliz baskısı karşısında bir süre Batum’un serbest liman olma statüsünü kabul ettiler. Batum’un serbest liman olması, İngiliz – Rus gerilimine yol açmış, iki taraf savaşın eşiğine gelmişlerdir. Rusya gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra Batum’un serbest statüsünü kaldırdığını ilan etmiştir (3 Temmuz 1886). İngiltere, Almanya, Fransa’nın protesto ile yetindiği bu durum karşısında Osmanlı Devleti protesto bile edememiştir. Bunun sebebi, 1877 – 78 savaşının yaralarının henüz sarılamamış olması idi. 1890’larda tamamlanan Demir yolu ile Azerbaycan’a bağlanan, Azeri petrolerinin çıkış kapısını teşkil eden Batum, 1900’lerde aynı demir yolu boyunca yapılan petrol boru hatları sayesinde dünyanın en büyük limanlarından biri oldu. Bu süreçte dünya iktisadî hatlarıyla bütünleşen Batum, büyük devletlerin bir numaralı hedefi haline geldi¹¹.

1918’e kadar Elviye – i Selase (Kars, Ardahan, Batum)’nin siyasi statüsünde bir değişiklik olmamış, bu vilayetler Rusya’ya tabi olmuştur. Batum, I. Dünya savaşı sırasında Rusya’nın Karadeniz’deki temel üssü olarak yer almıştır. Ruslar burayı Türklere karşı yapacakları saldırılarda asker, mühimmat ve zahire üssü olarak kullanmışlardır¹².

Batum, Kars, Ardahan ve Artvin’in Rusya hakimiyetinde bulunduğu bu tarihlerde bölge ahalisinin hakim unsurunu teşkil eden Acarlar ve Lazlar Rus hakimiyetini benimsememiş ve mücadelelerini sürdürmüşlerdir.¹³ Bu mücadele, Teşkilat – 1 Mahsusa tarafından örgütlenen milis kuvvetleri ile yürütülmüştür. Teşkilat – 1 Mahsusa tarafından organize edilen 5000 – 6000 kadar halk milis gücü 15 Kasım 1914’te yürüyüş halindeki bir Rus konvoyuna saldırarak dağıtmıştı. Ruslara karşı saldırılarını sürdüren Türkler 22 Kasım 1914’te Artvin’i, 23 Kasım 1914’te ise Murgul ve Borçka’yı kurtarmışlardı. Türk milis güçleri Rusları Çoruh Nehri’nin doğusuna sürerek Batum’a yaklaşmış idiler. Adeta bu hadiselerin bir devamı olarak Osmanlı Devleti 22 Aralık 1914’te Sarıkamış hareketine girişmiştir. 18 Ocak 1915’e kadar süren bu hareket, Alman kurmaylarının da yer aldığı diğer bir hareketle paralel bir şekilde sürdürülmüştür. Yakup Cemil, Bahattin Şakir gibi Teşkilat – 1 Mahsusa

mensubu subaylar ile Alman topçu yarbayı Stange'nin kumanda ettiği Türk milis kuvvetleri 16 Aralık 1914'te Hopa, 21 Aralık'ta Artvin, 23 Aralık'ta Ardanuç'a ulaşmış, 29 Aralık'ta ise Ardahan'ı zaptetmiştir.¹⁴ Borçka, Artvin, Ardanuç ile birlikte Çoruh vadisinin Türk kuvvetleri tarafından zaptedilmesi Enver Paşa'nın daha büyük ümitlere kapılmasına yol açtı. Türklerin bu başarısı Rus tarafında ciddi endişelere sebep oldu.¹⁵

Ancak, bu hareketin ileri safhalarında başarısızlığa duçar olduğu bilinmektedir. 1914 yılının sonlarına doğru Sarıkamış hareketinin başarısızlıkla sonuçlandığı kesinleşmişti. 22 – Aralık 1914'de başlayan Sarıkamış Harekatı'nın tam bir başarısızlıkla sonuçlandığı 1 Ocak 1915'te Enver Paşa tarafından anlaşılmıştı.¹⁶ III. Ordu ile irtibatı kesilen Türk milis güçleri faaliyetlerini sürdürememiş, bu güçlerin en önemli kumandanlarından olan Alman yarbay Stange 3 Ocak'tan itibaren çekilmeye başlamış, 18 Ocak'ta Artvin'e dönmüştü.¹⁷

Müteakiben Ruslar karşı atağa geçmişlerdir. Ocak 1915'inin ortalarında General Lyakhov kumandasında saldırıya geçen Ruslar, 26 Şubat'ta Hopa, 27 Şubat'ta Arhavi'yi ele geçirmişler, Çoruh vadisi boyunca ilerleyerek şiddetli savaşlar sonunda 27 Mart'ta Artvin'i ele geçirmişlerdir. Aynı Rus karşı harekâtı çerçevesinde 16 Şubat 1916'da Erzurum, 24 Şubat'ta Rize, 19 Nisan'da Trabzon Rusların eline geçmiştir. Rusların Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgesindeki hâkimiyeti 1917 Rus ihtilaline kadar fiilen devam etmiştir.¹⁸

Dört aşamada cereyan eden Brest Litovsk Barış Müzakereleri, Doğu Anadolu ve Elviye – i Selase'nin tarihinde yeni bir dönüm noktası teşkil eder. İlk safhası 22- 28 Aralık 1917'de cereyan eden bu müzakerelerde Rusya yeni Bolşevik Rejimi'nin temel esasları çerçevesinde milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkına vurgu yapmış, Birinci Dünya Savaşı öncesi sınırlarına geri dönülmesi gerektiğini öne sürmüştü. Ruslar bu çerçevede Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nde işgal ettikleri yerleri boşaltma sözü vermişlerdi.

Bu müzakerelerin 9 – 19 Ocak 1918'de cereyan eden ikinci evresinde ise Rusya'nın ideolojik bir kılıfa büründürdüğü emperyalist planın asıl niteliği ortaya çıkmıştı. Rusya bu safhada milletlerin kendi kaderini tayin etme hakkı çerçevesinde Ermenilere bağımsızlık verilmesini, tehcir edilen Ermenilerin yerlerine geri döndürülmelerini ön görüyordu. Rusya bu yeni Ermenistan projesi ile Kafkasya'da batılı devletlere kaptırmış olduğu inisiyatifi, sözde bağımsız, fiilen kendi hâkimiyeti altında

bulunacak bir Ermenistan Devleti vasıtasıyla yeniden tesis etme politikasına yöneliyordu. Temelde Türkiye Ermenistan'ı için düşünülen bu yeni projeye göre Ruslar hemen çekilecek ve yerlerine Ermeni milis kuvvetleri yerleştirilecekti.

Rusların Ermeniler üzerinden yürüttüğü bu strateji, Deli Petro'dan itibaren tatbik edilen Rus yayılma stratejisinin başka bir versiyonunu meydana getirdiği hususunda tarihçiler hemfikirdirler.

Rusya'nın Ermenistan projesi, Türk hükümetini büyük endişeye sevk etmiş, Almanlardan da yardım almak suretiyle Batum'a asker çıkarmanın kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştı. Ruslar Ermenistan'ın silahlandırılması ve Kürt saldırıları karşısında tahkim edilmesinden sonra çekilebilecekleri hususunu kuvvetle vurgulamışlardı. Bu aşamada Osmanlı Devleti'nin yegane amacı, Doğu Anadolu'nun bu emperyalist Rus stratejisi çerçevesinde yürütülecek Ermeni saldırılarından korunması idi. Rus desteği ile Ermeniler tarafından yürütülecek Müslüman katliamı en büyük endişe kaynağını oluşturuyordu.

Enver Paşa, bu süreçte bölgede yeni kurulmuş bulunan Maveria – yı Kafkas Hükümeti'ni¹⁹ devreye sokmak suretiyle Ermeni işgalini önlemek istemişti. Bu meyanda Gürcülerle bazı görüşmeler ve müzakerelerde bulunmuştu.

Brest Litovsk Müzakerelerinin 30 Ocak 11 Şubat 1918'de cereyan eden üçüncü evresinde görüşmelerin ana konusu yine Türk topraklarında kurulması planlanan Ermenistan meselesi üzerinde yoğunlaştı. Ruslarla yapılan müzakerelerde bir sonuç alınamadı. Rus delegasyonunun başkanı Troçki 10 Şubat'ta yapılan görüşmelerin de sonuçsuz kalması üzerine Petrograd'a döndü.

Rus desteği ile başlayan Ermeni tedhiş hareketi Müslüman kırımına dönüştü. Osmanlı hükümetinin Ermenilerin saldırılarına karşı tedbir alması ve İslam ahalisini koruması zaruret olmuştu. Bu safhada Almanlardan alınan destek çerçevesinde Enver Paşa 12 Şubat 1918'de Türk ordusuna ileri hareket emrini verdi. Ferik Vehib Paşa, Miriliva Ali İhsan Paşa, Miralay Kazım Bey kumandasındaki Türk askeri birliklerince yürütülen askeri hareket Erzurum ve Kars; Karadeniz sahili ve Çoruh vadisi boyunca Bayburt, Trabzon, Batum; Doğu Anadolu'da Van, Bayezid istikametlerinden yürütüldü.

Türk birlikleri Erzincan'ı zaptettikten sonra 19 Şubat'ta Bayburt'u, 21 Şubat'ta Gümüşhane ve Torul'u, 22 Şubat'ta Mamahatun'u, 24 Şubat'ta ise Trabzon'u ele geçirdiler.

Bu aşamada Almanlar Brest Litovsk sürecine müdahale ettiler. Rusların barışa yanaşmamaları ve onları barışa zorlamaktan başka çare olmadığını gören Almanlar, yeni bir hareket kararı aldılar. 18 Şubat 1918'de hareket eden ve hızla ilerleyen Alman birlikleri Rusya'yı yok etme tehlikesi taşıyordu. Almanlar Rusya'ya 10 maddelik bir ultiatom gönderdiler. Bu ultiatomun 5. Maddesinde "Doğu Anadolu'da Rus işgali altında bulunan Türk topraklarının boşaltılması" öngörüliyordu. Bu maddede ayrıca, Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslar tarafından boşaltılması açıkça ifade ediliyordu. Müteakiben Brest Litovsk Barışının maddelerinden birini teşkil edecek bu şartlar, Almanların Rusya içlerine doğru başlattıkları bu saldırı hareketinin sonucunda kabul edilmişti. Alman ileri harekâtı, Türklere yeni bir imkan doğurmuştu. Türklerin de desteklediği bu ileri harekât çerçevesinde Kars, Ardahan ve Batum'un Türklere bırakılması gündeme geliyordu.

Brest Litovsk Barışının 27 Şubat – 3 Mart 1918'de cereyan eden son safhasında Ruslar Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılması şartını kabul ettiler. Batum'un boşaltılması uzun tartışmalara neden oldu. Nihayet Ruslar söz konusu şartları kabul ettiler²⁰.

1878'den beri Rus işgalinde bulunan Elviye – i Selase'nin yeniden kurtarılması Türk kamuoyunda büyük sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır.²¹

ANLATI'NIN METNE UYARLANMASI

Anlatı metni tümüyle tekrarlanmamış, sadece anlaşılması kolaylaştırmak maksadıyla olaylar metin çerçevesinde özetlenmiştir.

Anlatının konusu, Şaşat'ta yaşayan Ermenilerle Türkler arasında cereyan eden olaylardır. Anlatıcı bu olayların 1912'de cereyan ettiğini kesin şekilde belirtmesine rağmen, kronolojiye göre bahsettiği hadiselerin ancak 1914 veya sonrasında cereyan etmiş olduğu sonucuna ulaştık. Bu konuda kronoloji ve metin karşılaştırılabilir. Anlatıcı, bu tarihlerde mevcut haberleşmenin tamamen söylenti ve rivayetlere dayandığını, sistimli ve sağlıklı bir haberleşmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Gazete, radyo ve televizyonun bulunmadığı bu dönemde, bir söylentinin asılsız da olsa kısa zamanda tüm halka yayıldığını belirtmektedir.

Anlatıcı, bu sağlıksız haberleşme örneğini, sırf bir yanlış haberi düzeltmek için vermektedir. Kazım Aydın, bu söylentiler çerçevesinde halk dimağında yanlış kalan bir habere dikkat çeker: Ardahan'ı Ermenilerin işgal ettiği haberi, gerçekten halkın büyük çoğunluğu tarafından genel kabul görmüş bir bilgidir. Kazım Aydın, buna karşı çıkmakta, Ardahan'ı aslında Gürcülerin işgal ettiğini öne sürmektedir.

Anlatı, Gürcülerin Ardahan'ı işgal etmesinin, Şavşat halkı üzerinde derin bir panik yarattığını ortaya koymakta, Ardahan'dan sonra Şavşat'ın da Sahara üzerinden işgal edileceği endişesini dile getirmektedir. Şavşat'ın o dönemdeki fiili otoritesi olan Beyler bu nedenle tedbirler almaktadırlar. Sahara Yaylası, Ardahan ile Şavşat arasında yer alan yüksek bir dağdır. Muhtemelen, Ardahan'ı işgal ettiği düşünülen Ermenilerin Sahara'yı aşarak Şavşat'ı işgal edeceklerinden korkulmaktadır. Bu nedenle, Beylerin aldığı tedbirler çerçevesinde 30 – 40 kişilik müfrezeler Sahara'da beklemektedirler. Anlatıcı, bunların aslında dedikodulardan ibaret olduğunu düşünmekte, işgalcilerin Ermeni değil Gürcü olduğunu iddia etmektedir.

Atabeylerin o dönemdeki halkasını Nuri Bey temsil etmektedir. Atabeylerin altında ağalar bulunmakta, en aşağı tabakayı da halk oluşturmaktadır. Şavşat'taki Türk yönetimi bundan ibarettir. Bunun üstünde ise Rus hakimiyeti bulunmaktadır. Ruslar Berlin Antlaşması sonrasında ele geçirdikleri Şavşat'ı bu Türk idari katmanları sayesinde idare etmektedirler. Beylerin bir alt mevkiini teşkil eden ağalık, sadece Şavşat'ta değil, bütün Osmanlı coğrafyasında bir çağa damgasını vurmuş fiili güç idi. Bu güç, bazen hukuki meşruiyet içinde, bazen de gayr – i hukukî olarak Osmanlı tebaası üzerinde fiili bir kontrolü elinde tutuyordu. Devlet bu güç olmadan hükmetme imkanından mahrumdu. Rusların devraldığı yeni vilayetlerde bu zümreyi muhatap kabul etmesi zorunluluk idi.²²

1914'lerde Şavşat'ta Atabeylere bağlı alt katman olan ağaların önemlileri, Şavşat'ın eski adı Turmanize, yeni adı Kayabaşı olan köyünden idiler. Bu anlatının konusu olan olaylarda rol oynayan ağalardan ikisi, bu anlatının sahibi Kazım Aydın'ın babası Ahmed Ağa diğeri ise amcası Mustafa ağa idi. Bu olayda rol oynayan bir diğer ağa olan Arslan Ağa ise, benim dedem idi.²³

Bunlar içinde en okumuşu ve önde geleni Mustafa Ağa idi. Nuri Bey, bir gün adamını Turmanizelere gönderir ve Ahmed ve Mustafa Ağa'yı ister. Mustafa Ağa, naçalık ünvanına da sahip imiş. Naçalık

sifatını Kaymakam vekili karşılığında taşıyormuş. Rus idarî ve askerî ünvanlarında Naçalik, kumandana verilen bir sıfattır. Bu ifade, Şavşat'ın Rus idaresindeki yapısına ışık tutmaktadır. Demokrasi çağına kadar otokratik devletlerde şehir idarelerinin askeri sınıfa amensup kişilere verildiği malumdur. Bu suretle, Rusların kaymakam vekili olarak yerli ağalardan birisini naçalik ünvanıyla atadıklarını anlıyoruz. Rus idaresine karşı Şavşat'ı Nuri Bey temsil ediyordu. Dolayısıyla, bu naçalikler Nuri Bey'e bağlı idi. Mustafa Ağa, kısa zaman naçalik olmuş, bir buçuk sene Kaymakam vekilliği yapmış idi.

Bizim anladığımız kadarıyla, Rus işgalinin resmi olarak yürütülmesi işi Gürcülere bırakılmış. Bu Gürcü idaresi, Şavşat'ı zaten kendinden görüyor. Yani, Şavşat'ın Gürcülerde olması bir işgal olarak değerlendirilmiyor.²⁴

Nuri Bey, naçalik Mustafa Ağa'ya bir mektup verir ve Batum'daki merkezî idareye gönderir. Bu mektupta, Ardahan'ın işgalinin Şavşat'ta doğurduğu endişeler dile getirilir. Halkın her an bir işgal korkusu içinde bulunduğunu anlatır. Bu vesileyle Şavşat sözlü literatüründe önemli yer tutan Alacakamandar olayını izah eder. Şavşat'ın yaşlıları, Alacakamandar'ın Şavşat'ı işgal etmek istediğini, ancak yerli güçler tarafından püskürtüldüğünü nakleder. Nuri Bey, Şavşat'ı işgal etmek üzere gelmekte olan Alacakamandar'ın savunma güçleri tarafından geri püskürtüldüğünü hatırlatarak bu olayı delil olarak sunar.

Anlatıcının nakline göre, Batum merkezi idaresi bu mektuba cevap vermiş, Alacakamandar'ın işgal maksadı ile değil, Şavşat'a bağlı İmerhav Nahiyesi'ndeki bir akrabasını ziyaret için gelmek istediğini, ancak yanlış anlaşılınca dönüp geri gittiğini bildirmiştir. Böylece, Alacakamandar olayının bir başka boyutu ortaya çıkmıştır.

Anlatıcı, Şavşat'ın yerli tarihi hakkında iki önemli kaynak olan Mecit Tokdemir ve Adil Özder'in güvenilmez olduğunu, özellikle birinci kaynağın tamamen uydurma olduğunu iddia eder.²⁵ Mecit Tokdemir'e bir hayli kızgınlığı da vardır, anlatıcının. Bunun temel sebebi, Şavşat ağalık sisteminde belli bir yer tuttuğu anlaşılan Turmanize köyüne mensup Ahmed Ağa, Mustafa Ağa, Arslan Ağa ve Dursun Ağa'ya yer vermemesidir. Eğer amcası Mustafa Ağa resmi naçalik olarak görev yapmış ise, bu kızgınlığının haklı sebebi var demektir. Zira, bir dönem için Rus işgali devrinde bu ağalar yerli idarenin önemli ayağını oluşturmuşlardı. Anlatıcıya göre Şavşat ağalığının en önemli ayağını Turmanize Köyü teşkil ediyordu.

Anlatıcı, Şavşat'ın işgal edilmediğini ve kimsenin oraya girmediğini iddia etmektedir ki, bu tarihi kayıtlarla bağdaşmıyor. Bu iddiayı ancak, fiili işgalin olmadığına bir delil sayabiliriz. Resmen işgal edilmiş olan Şavşat'ın, fiilen bir işgal yaşamamış olması mümkündür. Şavşat'ın resmi bir işgal altında bulunduğu, anlatıcının ifadeleri ile de doğrulanıyor. Mustafa Ağa'nın naçalik sıfatıyla Nuri Bey tarafından Batum'a gönderilmesi, Batum'dan Nuri Bey'e cevap yazılması, bunu teyid ediyor.

Aslında anlatıcının şimdye kadar anlattıklarının, 1914 sonrasında değil, öncesine ait olduğu anlaşılıyor. Şavşat'ta muhtemelen 1914 Sarıkamış mağlubiyeti sonrasında gerçekleşen bazı Ermeni işgallerinin olduğu yönünde benim de dedemden nakledilen bilgilerim var. Bunlara burada girmem mümkün değil. Sahara Yaylası'nın batı eteklerinde kurulmuş bulunan Kocabey Köyü'ne mensup çok yaşlı bir ihtiyardan dinlediğim kadarıyla, bu köy Ermenileri Sarıkamış hezimetini müteakip başlayan Rus işgali sırasında fırsatını bularak yerli Türk nüfusuna karşı katliama girişmiştir. Yerli halk ancak dağlara çıkarak canını kurtarabilmiştir. Ermeni halka karşı çeteler halindeki saldırıların başlama sebebi de bu idi. Ben bunları dedem Arslan Ağa'dan naklen babamdan da dinledim. Anaticı'ya bu hususu sormama rağmen, teyid etmemiş, bu konuda bir bilgisi olmadığını belirtmiştir.

Şimdilik, anlatı sınırları içinde kalarak şunu ifade edebiliyoruz: 1878 Rus işgalinden 1912'ye kadar Şavşat'ta bir Türk – Ermeni meselesi mevcut değildir.²⁶ Gürcüler Rus idaresi sayesinde Ardahan'ı işgal ettiler. Şavşat'ın da işgal edileceği endişesi mevcuttur. Ancak, bu işgalcilerin Gürcü değil Ermeniler olduğu sanılmaktadır. Bu tarihlerde, yani 1912 sonrasında Ermenilere karşı yerli eşkiya saldırıları başlamış ve Ermeniler 1915'e doğru Batum'a göçürölmüşlerdir.

Anlatıcı, Şavşat Ermenilerinin üç ana yerleşim yerinde meskun olduğunu bildiriyor. Bunların en önemlisi Şavşat İlçe merkezinin uzantısını teşkil eden Satlel, diğer ikisi de diğer adları Rabat olan iki köydür. Bunlardan birisi Okrobaget, diğeri ise Pirikurabat idi. Ermeniler bu üç yereleşim yerinde ticaret, dükkancılık, zanaat işleri ile meşgul oluyorlardı. Yerli halkla Ermeniler arasında güçlü bir sosyal ve ekonomik işbirliği mevcut idi. Özellikle Turmanize ağaları ile bu Ermeni halk arasındaki komşuluk ve sosyal işbirliği yüksek düzeyde idi. Bu durum, Turmanize ağalığının reel olarak varlığını ispat eden önemli delil olmalıdır; zira, ağalar halkın her türlü ihtiyacının karşılanmasından sorumlu

bir sınıf idiler. Bu görevlerinde ekonomik alanın en dinamik aktörü olan Ermenilere muhtaç idiler. Onlarla aralarını iyi tutmaya mecbur idiler.

Kazım Aydın'ın, 1912'den 1915'e kadar geçen olayları değerlendirmesine göre, bu dönemde eşkıyalık iyice artmış ve özellikle Ermenilere yönelmeye başlamıştır. Bunun bir sebebi Ardahan'ın işgalinin doğurduğu infial, diğeri de, 1914 Aralık ayından itibaren Türklerin Batum hariç Elviye – i Selase'ye yönelik kurtarma operasyonlarının varlığıdır. Bunun yarattığı umumi heyecan ve dalgalanmalar, bu tür bir halk hareketini beslemiş olabilir.

Şaşat ağalarının başı olan Mustafa Ağa²⁷, bunları bir dönem korumaya çalışmış. Buna örnek olarak, Ermeni yerleşim yeri Pirikurabad civarında eşkıya başı olan Moktalı Cevri'nin Ermenilere karşı yaptığı soygun ele alınıyor. Moktalı Cevri, Ermenilere saldırmış, onların mallarını ve paralarını yağmamıştır. Mustafa Ağa, kendine yakın hissettiği Ziya Ağa ve Zöhretli Arslan Ağa ile çalınan malların geri iade edilmesini sağlamıştır. Bu vesileyle, Turmanize ağalarının gücünü bir kez daha tekrarlar, onlara kimsenin karşı gelemeyeceğini belirtir. Beyler, ağalar ve halk olarak üç ana tabakadan müteşekkil sosyal ve idarî hiyerarşiyi bir kez daha vurgular.

Anlatıcı, Şaşat'taki üç yerleşim yerinde meskun Ermenilerin hepsinden şikayetlerin geldiğini, ağaların bu konuda kendilerini sorumlu hissettiklerini bir kez daha hatırlatır. Ermenilerin gerçek sahiplerinin Turmanize ağaları olduğunu belirtir. Şaşat'ta Ermenilere karşı hareketler ciddi bir hız kazanmış ve artık Turmanize ağaları onları koruyamaz olmuştur. Bu durumda, onların göç etmelerine yardımcı olmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Turmanize ağaları, Ermenilere mallarını satmaları ve göç etmek istemeleri halinde kendilerine yardım etme sözü vermişlerdir. Ermeniler mallarını satmış, satamadıkları arazilerinin tapularını da naçalik olarak bahsi geçen Mustafa Ağa'ya bırakmışlardır.

Ermenilerin sağ salım göçürülmesi büyük sıkıntı kaynağı idi; zira, bu safhada her tarafta eşkıya hakimiyeti var idi. Turmanize ağaları Batum – Acara kökenli olduklarından, bu konuda bazı avantajlara da sahip bulunuyorlardı. Yol güzergahında tanıdık koruma unsurlarını temin edecek güce ve etkinliğe sahip idiler. Bunun için kısa yolu değil, daha güvenli olan uzun ve meşakkatli Ardanuç – Batum yolunu tercih etmişlerdi.

Şaşat Ermenilerinden 60 hane, bu suretle bir göç kafilesi halinde tanzim edilip, önüne Ahmed Ağa, arkasına ise Arslan ağa tayin edilerek

göç ettirildi. Borçka'dan başka ağalar da yol güzergahında adamlarıyla bu kafilenin Batum'a ulaştırılmasında önemli rol oynadı. Kafile sağ salim Batum'a ulaştı.

Anlatıcı, müteakiben Ermenilerin göçünden sonraki hadiselere değiniyor.

ANLATI METNİ

Yücel Öztürk - Merhaba Kazım Amca. Sizinle yapacağımız söyleşinin bir künyeye sahip olması için, biraz da okuyucuya hitaben adınız, soyadınız, doğum yeriniz, yaşınız ve mesleğinizden kısaca bahsedermisiniz?

Kazım Aydın - Ben Kazım Aydın, Artvin'in Şavşat kazasının Kayabaşı Köyü'nde doğdum. Bu köyün eski adı Turmanizelerdir. 1930 doğumluyum. Mesleğim öğretmenliktir. Mesleğime ilk adımımı 1952'de Rize'de attım.

Şimdi gelelim bu olaylara. Ardahan'da Ermeniler var. Bu olaylar 1912'de başlar. O zamanlar bu günkü gibi haberleşme, iletişim olayları çok zor. Bir dedikodu duyar Ardahanlı, birden yayılır ve bütün köylerde aynı şey söylenir. Gazete yok, televizyon yok, radyo yok. O zaman haberleşme adına hiçbir şey yok. Bir söylenti çıkar ve fısıltı halinde yayılırdı. Haberleşmenin yolu bu idi. Şimdi derler ki evvela bir oradan bahsedelim ve ondan sonra girelim öbür konuya.

Derler ki Ardahan'ı Ruslar işgal etti. Orda cumhuriyetlerde ayrı ayrı insanlar var. Bizde hepsine Rus derler. Ruslar Ardahan'ı işgal etti, Şavşat'ı da işgal edecekler. Şavşat'ta o zaman beyler var.

Y. Öztürk - Atabeyler?

K. Aydın - Evet. Her gün gider 30 - 40 kişi, Sahara'da bekler. Bekler ki, oradan, Sahara'dan aşırp gelecekler, ve onları durdurular. Böyle dedikodular var.

Şimdi, Ardahan işgal edilir. Ardahan'ı işgal edenler aslında Gürcüler.

Y. Öztürk - Gürcüler?

K. Aydın - Ha, Gürcüler. Gürcüler Ardahan'ı işgal ettiler.

Y. Ö. - Bu işgalciler Ermeni olabilir mi? Yani, Gürcü ile Ermeni arasında bir karışma olabilir mi? Yoksa, bu bilgi kesin mi?

K. Aydın - Kesin. Zaten, sonradan da bellidir bu. Şimdi, Şavşat'ta ki bey, Nuri Bey'dir. Der ki Turmanizeler'e gidin, Turmanizeler'de Ahmed'i, Mustafa'yı bulun, hangisini bulursanız, bana getirin.

Y. Ö. - Mustafa sizin....

K. A. - Benim amcam.

Y. Ö. - Sizin amcanız.

K. A. - Evet, Mustafa, bizim köydekilerin, o zaman çağında en çok okumuş, bilgili, kültürlü olan birisi. Ve, öyle durumu var ki, Mustafa'nın; Naçalik derler, kaymakam'a.

Y.Ö. - Naçalik, yani kumandan.

K. A. - Evet. Rusya'da. Onların da bir özelliği var. Rusya'da, hangi şeyden ise, yönetimi ona verirler (Artvin ve Şavşat'ı Gürcü olarak kabul ederler ya..). O'nun yönetimini Gürcülere verirler. Orya sen bakacaksın derler. Şimdi, Orayı Gürcüler işgal eder. Bugün Şavşat'ı işgal edecekler, yarın işgal edecekler... Buna karşı Turmanizelerden ya Ahmed'i, ya Mustafa'yı çağırın der, Şavşat'taki bey. Çağırırlar, gider, ama Mustafa emi, (naçalik tayin edildiği zaman daha, alırlar görevden ya), bir sene, bir buçuk sene kadar naçalik görevine vekalet ettiği olur. Yani, onu iyi tanıyorlar. Şimdi, Şavşat'taki bey de onlara yakın. Atabeyler şeyden gelme, Ahıska'dan...

Y. Ö. - Ahıska'dan...

K. A. - Evet, Ahıska Türkleri onlar... Mustafa amca eline verir zarfı ve sorar, Batum'daki yönetimden. Der ki Ardahan'ı işgal ettiniz. Şavşat'taki halk tedirgin. Bugün, yarın işgal edileceğiz diye korku içinde bekliyor. Bir Alaca Kamandar olayı var. O olayı da inkar ederse Gürcüler, bak burada belgesi var diye, onu da yazar bey. Bir subay, onlar Rus derler, dağdan aşar, işte bak geliyorlar Ruslar der ... Onlar da ordan ateş eder. Adam geri döner gider. Bütün olay bu. Onu da sorar, Nuri Bey, Batum'a...Yani eğer inkar ederseniz ki, yok böyle bir şey..., bak, geliyorlardı...Ateş ettiler eşkiyalar, döndü geri.

Y.Ö. - Evet

K. A. - Onlara Batum'daki Gürcü yönetimi şöyle cevap verir, Amcam Mustafa Ağa'ya...Der ki Şavşat, Artvin zaten bizim. Yani, o millet bizim millet. Biz Ardahan'ı işgal ettik, Ardahan bizden değildi. Başka sebepleri de var onun. Bunları sana açıklayamayacağım, ama der, o Alaca Kamandar'ın İmerhav'da (Şavşat'a bağlı bir Nahiye var ya...O.)

akrabaları vardı, onları ziyarete gidiyordu, sizin adamlar ateş ettiler, o da geri döndü gitti...Öyle bir şey yok der...

Şimdi, bir Mecit Tokdemir var, Şavşat'ta. Eğer tarihini incelediniz se, Şavşat'ın geriye doğru tarihini doğruca yazmış hiç kimse yoktur. Bir Adil Özder var, onunla ilgili, başka yerlerden, yıllıktan aldığı şeyler var. Artvin yıllığı var mı sende?

Y. Ö. – Yenisi yoktur.

K.A. – Yeni bir nüshası Ayhan'da vardır, ben onları sana ulaştırabilirim.

Şimdi, evet, hiç böyle olay yok der. Mecit Tokdemir, ilk okul mezunu bir adamdır. Kocabeylidir. Alır kalem eline. Bizleri sevmez, ama. Turmanizeleri kesinlikle sevmez. Çünkü, ayrıca, sizin de Kocabey'de Yazarlar'da akrabalarınız var. Benim babamın halası da orda, benim halam da oradan evli. O Yazarlar falan. Tabii, onlar hep bizim soyumuzdan. Bu adam bizden hiç söz etmez. Ne Arslan Ağa'dan, ne Mustafa Ağa'dan, Ne Dursun Ağa'dan, ne Ahmed Ağa'dan, hiç söz etmez. Orda uydurur, bir şeyler, yazar. Ordaki yazılanların hiçbir tanesi doğru değil. Şavşat'ın kurtuluşuyla ilgili. Ne kimse işgal etmiş, ne de kimse orya gelmiştir.

Y. Ö. – Şimdi, Şavşat'ın kurtuluşuyla ilgili bu şeyler, kutlamalar yapıldığında (unutmayın lafınızı) benim dedem hep ağlardı. Arslan Ağa'nın son on yılını ben biliyorum. Arkadaşlarının adlarını sayardı. Belli ki orda şehit olmuş arkadaşları vardı. Ağlardı, onları sayardı. Bilmiyorum, artık, dedemin o olaylarla ilgisi olup olmadığını da bilmiyorum. Devam edin.

K. A. – Evet. Şimdi, Şavşat'ta üç Ermeni yerleşim bölgesi var. Kaza merkezinin adı Satlel'dir.

Y. Ö. – Evet.

K. A. – Bir orası, Satlel'in tamamı. Bir de Rabat var. İki Rabat. Biri Köprülü Köyü, Kocabey'in altında. Meşeli Köyü'nün de altında bir köy. Bir de ..... Bir Rabat'ın adı Okrobaget²⁸, bir Rabat'ın adı da Pirikur Rabat. Pirikur Rabat İmerhav'da. Üç yerleşim bölgesi var. Şimdi, o zaman bütün ticareti Ermenilerin elinde Şavşat'ın. Dükkanlar, her şey onların elinde. Yiyecek, giyecek, içecek, her şey. Ermenilerin, Kocabey'de, dediğim gibi, akrabaları var. Ordan geçerken Rabat'ta dedenin de, babamın da çok yakın dostlukları var.

Y. Ö.- Yani, Arslan Ağa'nın,...

K. A. - Arslan Ağa, Ahmed Ağa, Dursun Ağa, daha başkaları da ...

Y. Ö. Yani bunların hepsinin Ermenilerle çok yakın ilişkisi var...

K. A. - Çok yakın ilişkileri var.

Y. Ö. Çünkü, ticaretle uğraşıyorlar hepsi.

K. A. - Hem de çok iyi insanlar. Gelir bunlara yardım ederler, mahsulü kaldırma zamanında, her türlü yardım yaparlar.

Y. Ö. - Köyün ihtiyaçlarını, bütün zanaatlarla ilgili, elbise, dikiş, ..yine kalaycılık dahil, demir işleri hep onların tarafından yapıyor.

K. A. - Evet. Ve babama da çok dürüst.

Y. Ö. - Bizimkiler onlara muhtaç, onlar da bizimkilere muhtaç bir vaziyette.

K. A. - Evet, dostlukları var.

Y. Ö. - Evet, dostlukları var.

K.A. - Bu Ardahan'daki olaylar meydana gelince evvela bu Erzurum'da, Ardahan'da olur Ermenilerle halk arasındaki şey... Bak, onlar hakkında bir şey söyleyemeyeceğim. Ardahan'daki olaylar, Kars'taki olaylar. Çünkü biraz evvel dediğim gibi ne yazılı basın var, ne görsel basın. Bunların hiç biri yok. Yalnız, Şavşat'a sıra gelince vaziyet şöyle:

Y. Ö. - Şimdi, bu tarihler 1912'den sonraki...

K. A. - 12'den sonra. 12'den 15'e kadar devam eden olaylardır anlatığım olaylar. Ben de 1930 doğumluyum. Yani bu olaylardan 15 sene sonra meydana gelmişim.

Y. Ö. - Yani, bunları canlı olarak hafızanızda tutabildiniz.

K. A. - Babamın anlattıkları aynı. Aklımda, bak... O'nun²⁹ dedesinin anlattıkları da öyle...Dedesi Dursun Ağa'nın anlattıkları da öyle. Babanın, büyük babanın anlattıkları da öyle...Gelirler, bunlar, daha ziyade onlarla en yakın ilişkisi benim babamın var.....Mesela, bir olay var. Pirikurabat'da, Moktalı Cevri_ diye birisi var. O tarafın eşkıya başı. Adamın dükkanı var. Ermeni'nin. Gelir, girer içeriye. Ermeni'yi bağlar direğe, o dükkanı soyar, ne varsa alır gider. Ama, hiç kimsenin geleceği garanti altında olmadığı için, kızı, gelini, genç kızı olanlar getirir bizim köyde bir başka yerde...Gelinleri, kızları orda bırakırlar. Ve derler, bunlara mukayyet olun.

Y. Ö. - O tarihlerde bölge yangın yeri çünkü...

K. A. - Karşılıklı bir şeye, bir saldırıya uğramasınlar diye, getirip oraya koruma altına alırlar.

Y. Ö. - Evet.

K. Aydın – O Ermeni'nin hanımı sabahtan bir çift öküzleri var, onunla mallarını da alıyor. Yerli eşkiyalar var o zaman. O öküzleri geli- niyle hanımı önlerine katar, Turmanizelere çıkarlar. Öküzün bir tanesi sabaha kadar bağırır ahırda hiç durmaz. Sabahtan, babama der, Ermeni hanım ki, bizim başımızda mutlaka bir iş var. Benim rüyalarım da çok karışık, lütfen, ağa, bir gider bakar mısın der. Babam iner ki, Moktalı Cevri ve adamları Ermeni'yi direğe bağlamışlar, dükkanı da soymuş- lar. O herkesi tanıyor, Ermeni. Dövmemişler ama...Yalnız soymuşlar. Kim yaptı bunu? Moktalı Cevri, beş tane de adam vardı yanında, geldi, ata yükledi, neyim varsa aldı götürdüler. Orda yine Mustafa Amca'nın bacanağı var, Ziya Ağa...Zöhret'te Arslan Ağa var. Bunlar da bey tara- finın adamları. Babam o Cevri'ye gitmez. Zöhret'li Arslan Ağayla Ziya Ağa'ya gider. Der ki, git Cevri'ye söyle, o aldıklarını bu akşam götürüp yerine teslim etmezse yarın başına geleceği düşünsün. Şimdi, o ağalar... Turmanizeler'in adı ağalar köyüdür...onlara kimse karşı gelemez. Bey bile sorgulamaz onları yani...O zaman kesinlikle onlar her şeye, yetkiye sahiptiler...Halk üçe ayrılmıştır. Beylerin, yani, Rusların yönetiminde... Beyler, ağalar, bir de avam, halk. Evet, beye karşı sorumludur, ağalar.

Y. Ö. - Ağalar, beye karşı sorumludur.

K.A. - Evet. Onun dışında kimseye karşı sorumlu değildir. Şimdi, gerçekten, iki gün sonra o eşyalar geri gelir. Bunlara, Turmanizeler'deki ağalara karşı gelmek kesinlikle mümkün değil. Yani, iki gün, üç gün sonra kalkar ortadan. Hep böyle dalları var. Bunlar kendileri yap- maz, ısmarlarlar, orda adamları var onlar temizler o işi. Şimdi bunları koruyamazlar.

Y. Ö. - Ağaların kendi birlikleri var mı? Ağaların kendilerine bağlı milis güçler var mı?

K. A. - Her yerde var. Bütün köylerde var. Her yerde adamları var. Ona haber gönderirler, o temizler.

Y. Ö. - Bey, ağalara bir çağrı yaptığı zaman, ağalar, belli bir askeri milis kuvvetini toplayıp beyin hizmetine sunabiliyorlar, değilmi?

K. A. - Yok, hiç o zaman...

Y. Ö. - Şöyle, diyelim ki, Ardahan'dan Gürcüler saldırıya geçti, işgal edecekler Şavşat'ı...Şimdi, Şavşat'ın beyi, Atabeyi, Şavşat'tan toparla- yacağı askerleri ağalara mı havale edecek?

K. A. - Onlara havale edecek. Toplayın gelin diyecek.

Y. Ö. – O zaman, Ağalar o bölgesel gücün en önemli liderleri...

K. A. - Tabiiii...Yönetim onların elindedir.

Y. Ö. - Ve bizim köydeki ağalar kimler?

K. A. - Bizim köydeki ağalar... Onların o zamanki başında Ahmet Ağa, Dursun Ağa, Arslan Ağa, Mustafa Ağa.

Y. Ö. - Mustafa Ağa....

K. A. - Başka yok.

Y. Ö. - Tamam. Devam edebilirsiniz.

K. A. - Şimdi, böyle olunca, Rabat'taki Ermenilerden şikayet gelir. Satlel'dekilerden şikayet gelir. Dediğim gibi Turmanizelerdeki ağalardan başka bunların sahibi yok. Ne yapalım derler, bunlar... Bunları götürüp canlarını kurtarmak için yazı vardır. Türkü var.. Yani hiç kimse kimseyi öldürmedi derler ya, bu tarihi gerçek değil.

Y. Ö. - Yani, öldürülen Ermeniler de vardır...

K.A. - Elbette, ama, eşkıya... Kanunsuz insanlar yapmış. Devlet yapmamış. Osmanlı'nın burada günahı, kabahati yok. Kesinlikle bunu başıbozuk insanlar yapmış. Bunları vurun, kırın, mallarını alın diye devlet tarafından öyle bir şey yok. Bunu yapan eşkıya...

Y. Ö. - Evet, eşkıya.

K. A. - Şimdi, babam der ki, ben mesela, babama sorardım, bunu. Ermenileri toplar, Ermenilere der ki, arazinizi, malınızı satın, neyinizi satabiliyorsanız, ben sizi Batum'a götüreceğim. Biz de zaten Batum kökenliyiz ya... Acara kökenliyiz.

Y. Ö. - Evet.

K. A. - Ama bunları götürmek de çok zor. Çünkü adama evinde saldırıyorlar. Ardanoç'un eşkıyası başka, Artvin'in ki başka, Borçka'nın eşkıyası başka. Bunu nereden geçireceksin? Diyorum baba, İmerhav'dan, Papart'tan aşır da Batum'a niye götürmediniz? Çok kestirme yol... Ey, bu kadar yol dolandınız, Ardanoç üzerinden gittiniz. Benim babaannem Ardanoçlu. Ordaki beylerden. Kayabekoğlu'nun kızı. Babamın orda halasının oğulları var. Çok güçlü adamlar. Altmış hane Ermeni, oğlum... Malını mülkünü satıyor, binek atlar alıyorlar, kadınlarını, çocuklarını önünde Ahmet Ağa, arkasında Arslan Ağa... Bunları alıyorlar, Çiftlik üzerinden Marevan'ın Üzerinden Ardanoç'u aşırıyorlar. Ardanoç hududuna gittiği zaman Borçka'daki babamın halasının oğlu otuz adamı ile geliyor bunları karşıyor. Onlar Artvin'e kadar götürüyorlar. Bu sefer

babamın, esasen Kayabekoğlu'nun yeri Borçka. Sen duymuşsundur... Bir Halvaşılar vardı...

Y. Ö. - Evet...

K. A. - Uzun süre Artvin Belediye başkanlığı da yaptılar. O Halvaşılar da babamın dayısının oğulları. Bu sefer onların da haberleri var. Onlar da Artvin'in Sinkot'ta, Artvin'in Sinkot köyü var. Orda karşılar bunları, devir alırlar. Maradit üzerinden aşırır, babam bunları Batum'a götürür. Şimdi, o avize? gibi bir torba var evde asılı. Çocuğum, ilkokula gidiyorum. Köyde de ilk okula ilk giden, o Mahmut Ustayla...

Y. Ö. - Evet.

K. A. - Mahmut Ustayla. Baban... Baban Tibet'te, Mahmut Usta da Şalcı köyünde ilkokula gitti. Ben okur yazar değilim. İlk okula gittim, okuma yazmayı öğrendim. Baktım ki içinde hep makbuzlar, ödeme makbuzları, tapu senetleri var. Ama, Türkçe değil. Ben okuyamadım. Terimler, sözlükler...Yeni okumayı. Baba bunlar nedir? Dedi ki oğlum, biz (babam dedenden dört yaş büyüktü).

Y. Ö. - Evet

K. A. - Birbirine, babam ona Arslan olarak hitap eder, o da Ahmet Ağa derdi babama. Ahmet Tada derdi. Dedi ki, ola, biz Arslan'la götürdük ya Ermenileri o zaman... Dediler ki, al, oralara sahip ol, onlar senin olsun, gelirsek verirsin, gelmezsek anan sütü gibi helal olsun. Baba, niye sahip olmadınız? Şavşat, kaza merkezinin tamamı...Satlel... Ta... aşağıdan yukarıya doğru. Dedi ki ola, benim kızkardeşlerim vardı, Kocabey'de evli. O kaza merkezinin bulunduğu yerden geçerken ya sabahın erken saatına ya da akşam saatına rastlatacaksın ki atla geçesin, yoksa da sinekler, büyük büyük sinekler var, onlar atların kanını emer devirirdi. Bir de akrebin yılanın kaynaştığı yerdı oralar.Yaşanacak yer değildi. Ve Ermenilerin Şavşat'taki yaşadığı yerlerin hepsi hep üç su kavuşumudur. İki Rabat'da da öyle, üç tane suyun karşısında yerleşmiş bunlar.

Y. Ö. - Şavşat'ta?

K.A. - Evet, tabii, kaza merkezi. Buralara sahip olanlar başkaları. Bizimkilerden bu topraklara sahip olan yok. Anklıyalı Dia Ağa'da yok. Ahmet Ağa'da yok, Arslan Ağa'da yok. Onlar kesinlikle sahip oldukları halde bir karış topraklarını almazlar.

Şu Muharrem Özyer'in, onların dükkkanı var idi orda bir arsa aldı Cevdet Ağabey pahaliya. Bir arsanın yerini üç kişiye satmış. Orda paramız da gitti, yani. Alanlar hayır görmedi. Saydıklarımın içerisinde

Ermeni malına sahip olanlardan durumu iyi olan hiç kimse yok. Hepsi perişan oldu.

Y. Ö. - Yani, oradaki mazlumun malıyla bir şey olmadı.

K. A. - Tabii. Hiçbir tanesi abad olmadı.

Y. Ö. - Onların durumu nedir, şimdi?

K. A. - Perişan oldu, mahvoldu gittiler.

Y. Ö. - Çayınızı da için amca, lütfen.

K. A. - Ermeni gerçeği de bu.

Y. Ö. - İbretlik olay işte.